

บทที่ 6

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาวิจัยในเรื่องความคิดเห็นของชาวเขา ที่มีต่อโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน : กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลปากกลาง อำเภอปัว จังหวัดน่าน โดยที่ลักษณะโครงการดังกล่าวค่อนข้างจะมีลักษณะแตกต่างจากโครงการพัฒนาพื้นที่สูงทั่ว ๆ ไป คือ เป็นโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อันมีเป้าประสงค์เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ควบคู่กับการเสริมสร้างความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำ หมู่บ้านเป้าหมายที่ดำเนินการพัฒนาก็เป็นหมู่บ้านชาวเขาที่มีภูมิหลังเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย และพื้นที่ศึกษาเคยมีฐานะเป็นศูนย์รับผู้อพยพมาก่อน จึงเป็นมูลเหตุจูงใจให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่องนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงความคิดเห็นของชาวเขาที่มีต่อโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน และเพื่อศึกษาถึงผลการนำนโยบายด้านการพัฒนาชาวเขาของรัฐไปปฏิบัติ โดยที่คาดหวังว่าจะสามารถนำผลการศึกษาไปใช้ในแนวทางประกอบการวางแผนพัฒนาพื้นที่ เมื่อเข้าสู่ระบบการพัฒนาปกติหลังสิ้นสุดโครงการในปี 2539 ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า

ประชากรส่วนใหญ่ร้อยละ 56.2 เป็นเพศชาย โดยร้อยละ 45.9 มีอายุระหว่าง 20-30 ปี รองลงมาร้อยละ 22.7 หากพิจารณาถึงสถานภาพสมรสของประชากรตัวอย่าง พบว่าส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส คิดเป็นร้อยละ 56.9 ด้านการศึกษานั้นส่วนใหญ่จบระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาคิดเป็นร้อยละ 46.4 และ 22.0 ระดับอนุปริญญา ส่วนระดับการศึกษาปริญญาตรี และ สูงกว่าปริญญาตรีมีสัดส่วนร้อยละ 3.2 และ 0.8 ตามลำดับ

ประชากรในเขตพื้นที่ศึกษา ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ โดยมีชาวไทยพื้นราบเพียงร้อยละ 0.8 และในกลุ่มชาวไทยภูเขานี้ร้อยละ 43.1 เป็นเผ่าถิ่น ซึ่งเป็นชาวเขากลุ่มใหญ่ที่สุดในจังหวัดน่าน สำหรับการประกอบอาชีพร้อยละ 63.7 มีอาชีพหลักเกษตรกรรม และมีระดับรายได้เฉลี่ยเกิน 15,000 บาทต่อคนต่อปี

ด้านความรู้ความเข้าใจและการมีส่วนร่วม จากการศึกษาพบว่า ประชากรตัวอย่างร้อยละ 58.8 ทราบความเป็นมาของโครงการ โดยในกลุ่มที่ทราบความเป็นมาของโครงการระบุว่า ร้อยละ 62.7 ทราบจากกำนัน ผู้ใหญ่บ้านเป็นส่วนใหญ่ ประชากรตัวอย่างส่วนมากเคยร่วมดำเนินงานตามกิจกรรมโครงการ คิดเป็นร้อยละ 54.2 ซึ่งประเภทกิจกรรมที่ประชากรตัวอย่างเลือกดำเนินการร่วมกับโครงการมากที่สุดได้แก่ การส่งเสริมอาชีพ รองลงมาได้แก่ กิจกรรมโครงสร้างพื้นฐาน กิจกรรมการพัฒนาการศึกษา กิจกรรมการฝึกอบรมให้ความรู้ต่าง ๆ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมการพัฒนาสาธารณสุข และกิจกรรมอื่น ๆ กิจกรรมที่เห็นว่าประสบผลสำเร็จมากที่สุด 3 ลำดับ พบว่า กิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จมากที่สุดอันดับ 1 ได้แก่ เรื่องที่ดินทำกิน กิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จเป็นอันดับ 2 ได้แก่ การพัฒนาและปรับปรุงเส้นทางคมนาคม ส่วนกิจกรรมที่ประสบผลสำเร็จอันดับ 3 ได้แก่ การพัฒนาแหล่งน้ำ ซึ่งการมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน โครงการพัฒนาของรัฐบาลนี้ ม.ล.พันธุ์สุรย์ ลดาวัลย์และคณะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเชิงสังคมศึกษาและวัฒนธรรมถึงผลกระทบของโครงการพัฒนาทางสังคมที่มีผลต่อสตรีและเด็กชาวเขาพบว่า จะมีมากขึ้นอยู่กับความสามารถของเจ้าหน้าที่ผู้ดำเนินการจะสามารถชักจูง ชี้นำให้ชาวเขาได้เห็นประโยชน์และคล้อยตามต่อการส่งเสริมและความร่วมมือในที่สุด (อ้างแล้ว, หน้า 19)

นอกจากนี้ในการศึกษาถึงกิจกรรมการส่งเสริมพัฒนาของส่วนราชการต่าง ๆ กับความต้องการของประชากรตัวอย่างพบว่า ร้อยละ 75 เห็นว่ามีทั้งตรงและไม่ตรงกับความต้องการของประชาชน ร้อยละ 22.2 เห็นว่าตรงกับความต้องการ และเพียงร้อยละ 2.2 เห็นว่าไม่ตรง และส่วนใหญ่มักเข้าร่วมในด้านการเสนอความต้องการ ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ มีสัดส่วนร้อยละของการไม่เลือกเข้ามีส่วนร่วมมากกว่าการเลือกเข้ามีส่วนร่วม

ด้านกิจกรรมการพัฒนาที่ประชากรตัวอย่างมองเห็นว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จในการดำเนินการได้แก่ ถนนทางเดิน แหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร อาชีพและเพิ่มรายได้ การพัฒนากลุ่มองค์กร ซึ่งมีสัดส่วนร้อยละ 23.9, 21.2, 19.5, 11.6 และ 6.6 ตามลำดับ จากการศึกษาพบว่าร้อยละ 64.5 ของประชากรตัวอย่างไม่ทราบว่าโครงการสิ้นสุดเมื่อใด และจากการศึกษาร้อยละ 52.8 ของประชากรตัวอย่างมีความคิดเห็นว่า หากโครงการสิ้นสุดลงจะไม่ส่งผล กระทบต่อตนเองและชุมชน เพราะมองว่ากิจกรรมทุกกิจกรรมประสบผลสำเร็จ มีการวางแผนดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ชุมชนได้รับการพัฒนาใน

ระดับที่ช่วยเหลือตนเองได้ ชุมชนมีความพร้อมเกือบทุกด้าน เป็นต้น แต่ร้อยละ 47.2 กลับมองว่า หากโครงการสิ้นสุดลงจะส่งผลกระทบต่อราษฎรและชุมชน กล่าวคือ กิจกรรมที่ดำเนินการยังไม่ประสบผลสำเร็จ คนยังขาดความมั่นคงในอาชีพ ไม่มีที่ดินทำกินครบถ้วน และเพียงพอแก่ครอบครัว คนส่วนใหญ่ยังขาดการศึกษา การพัฒนากลุ่มชุมชนยังไม่เข้มแข็ง งานโครงสร้างพื้นฐานยังไม่สมบูรณ์ โครงการที่ผ่านมาไม่ตรงกับความต้องการของชุมชน การพัฒนาจะไม่ต่อเนื่อง

สิ่งที่ประชากรตัวอย่างต้องการความช่วยเหลือเมื่อโครงการสิ้นสุดลงแล้ว พบว่าอันดับที่ 1 ต้องการความช่วยเหลือในเรื่องที่ดินทำกิน การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาและปรับปรุงการคมนาคม กลุ่มอันดับที่ 2 ได้แก่เรื่อง การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาและปรับปรุงเส้นทางคมนาคม การส่งเสริมปลูกพืชไร่ไม้ผล ที่ดินทำกิน กลุ่มอันดับที่ 3 ได้แก่เรื่อง การพัฒนาแหล่งน้ำ การพัฒนาและปรับปรุงเส้นทางคมนาคม การพัฒนาการศึกษา การป้องกันและแก้ไขปัญหาเสพติด การสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาส และการส่งเสริมปลูกพืชไร่ไม้ผล

นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วยังสามารถแยกออกเป็น

1. ด้านการให้ความร่วมมือและการยอมรับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ชาวเขาส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือกับหน่วยราชการ ทั้งนี้เนื่องจากโครงการมีลักษณะเป็นการให้ประโยชน์ต่อการพัฒนาหมู่บ้านเป็นอย่างมาก เห็นได้จากสภาพของหมู่บ้านหลังจากที่โครงการได้เริ่มดำเนินการไปแล้วมีความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ชาวบ้านจึงให้การสนับสนุนและทำให้เกิดการยอมรับเจ้าหน้าที่ของรัฐมากขึ้น นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วนมีส่วนร่วมกับโครงการโดยที่ไม่ทราบว่าเป็นกิจกรรมนั้น ๆ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังคงมีความต้องการให้มีโครงการพัฒนาต่อไป เมื่อทราบโดยเฉพาะโครงการที่ชาวบ้านมีความต้องการมากที่สุดคือโครงการเกี่ยวกับที่ดินทำกิน การส่งเสริมปลูกพืชไร่และไม้ผล การสาธารณสุขและศึกษาอบรมด้านอาชีพ การพัฒนาแหล่งน้ำ

2. ด้านการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

จากการที่หน่วยงานของรัฐเข้าไปดำเนินการจัดการ เรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเรื่องการค้าไม้ทำลายป่าของชาวบ้าน ด้วยการจัดสรรที่ดิน และให้สิทธิเข้าทำกิน ส่งเสริมและฝึกอบรมด้านอาชีพนอกภาคเกษตร เช่น การทอผ้า การทำเครื่องเงิน ส่งเสริมด้านการเกษตร เปลี่ยนแปลงวิธีการทำเกษตรแบบดั้งเดิม คือ การทำไร่เลื่อนลอย มาเป็นส่งเสริมการปลูกไม้ผลยืนต้น และอนุรักษ์ป่า และต้นน้ำ ทำให้ชาวเขาเข้าใจถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น สามารถลดข้อขัดแย้งการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งกับคนพื้นราบ อย่างไรก็ตามความขัดแย้งจากการที่ชาวเผ่าม้งและเย้าของตำบลปากกลางประมาณ 200 ครัวเรือน ขยายพื้นที่เพาะปลูกสวนลื่นจี้เข้าไปในเขตอำเภอเขียงกลาง และอำเภอทุ่งช้างโดยการบุกรุกป่า และการซื้อสิทธิ์ครอบครองจากชาวเผ่าถิ่นเป็นผลให้ชาวเผ่าถิ่นบุกรุกพื้นที่อื่นอีกต่อไป รวมทั้งการทำลายสิ่งแวดล้อม โดยแย่งชิงทรัพยากรน้ำจากแหล่งธรรมชาติในเขตอำเภอเขียงกลางของชาวเขาตำบลปากกลาง ทำให้มีการร้องเรียนของราษฎรตำบลพระธาตุเรื่องน้ำไม่พอใช้ในฤดูแล้ง ก็ยังพอให้เห็นเป็นปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความขัดแย้งในเรื่องดังกล่าวอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นนอกพื้นที่ตำบลปากกลาง

3. ด้านการเคลื่อนย้ายแรงงานสู่ชุมชนพื้นราบ หรือเมืองใหญ่

แม้ว่าโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่านจะก่อให้เกิดผลของการพัฒนาหมู่บ้าน ไปสู่แบบอย่างที่ยั่งยืน ชาวเขามีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ฐานะทางเศรษฐกิจสูงขึ้นก็ตาม แต่สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ต้องแสวงหาปัจจัยในการดำรงชีวิตมากขึ้นทำให้รายได้ที่ได้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตรอย่างเดียวไม่เพียงพอ ประกอบกับปัญหาเรื่องที่ดินทำกินไม่เพียงพอ ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงปัญหาการขยายตัวของครอบครัว ทำให้จำนวนสมาชิกมีมากขึ้น เนื่องจากนโยบายวางแผนครอบครัวของรัฐขัดต่อความเชื่อ ค่านิยมของชาวเขาบางเผ่า โดยเฉพาะเผ่าม้ง ทำให้ต้องเดินทางอพยพไปหางานทำเพื่อเพิ่มรายได้ในชุมชนพื้นที่ราบหรือเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล และมีบางส่วนเดินทางไปทำงานในต่างประเทศด้วย สำหรับกลุ่มคนที่เดินทางไปทำงานดังกล่าวนี้ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมด จะเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ หรือกลุ่มหนุ่มสาว เนื่องจากมีแนวคิดที่ไม่ชอบประกอบอาชีพทางการเกษตร จึงเห็นได้ว่าการดำเนินงานโครงการมีผลต่อการลดอัตราการเคลื่อนย้ายแรงงานน้อยมาก

4. ด้านการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณี

สภาพเดิมของหมู่บ้านก่อนที่โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน จะเริ่มดำเนินการ เป็นพื้นที่ที่ทางราชการจัดสรรให้อยู่อาศัย มีพื้นที่ทำกินค่อนข้างจำกัด ไม่มีสิ่งสาธารณูปโภค ชาวบ้านประกอบอาชีพทางการเกษตรแบบดั้งเดิม ฐานะค่อนข้างยากจน ทำให้คุณภาพชีวิตอยู่ในระดับต่ำ โดยเฉพาะชาวเขาเผ่าถิ่น ที่มีสภาพความเป็นอยู่ต่ำกว่า ชาวเขาเผ่าม้งและเย้า แต่ภายหลังจากโครงการเริ่มดำเนินการแล้ว ความก้าวหน้าของโครงการ มีผลทำให้ชาวเขาในพื้นที่ที่มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากหน่วยราชการต่าง ๆ ได้เข้าไปสนับสนุน ทั้งในด้านสาธารณูปโภค การพัฒนาที่ดินทำกิน การส่งเสริมอาชีพ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม และอาชีพเสริมอื่น ๆ เช่น การทอผ้า และอุตสาหกรรมเครื่องเงิน มีรายได้สูงขึ้น วิถีชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบที่ทันสมัยขึ้น ส่วนในเรื่องของค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีนั้น ชาวเขารุ่นใหม่มีแนวโน้มที่เปลี่ยนแปลงไปในขณะที่คนรุ่นเก่ายังคงรักษาค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีไว้อย่างเหนียวแน่น

6.2 ข้อเสนอแนะ

โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน เป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำริกับแม่ทัพภาคที่ 3 ให้พิจารณาช่วยเหลือชาวเขา และผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัดน่าน จึงได้มีการกำหนดนโยบายของโครงการเป็นโครงการเพื่อความมั่นคง มีหน่วยงานทางทหารคือ กองพลพัฒนาที่ 3 เป็นหน่วยรับผิดชอบหลัก มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ในลักษณะพัฒนาชนบทควบคู่ไปกับการปฏิบัติการด้านการทหาร โครงการประกอบด้วย หน่วยปฏิบัติการหลายหน่วยที่เกี่ยวข้องภายใต้การประสานงานของฝ่ายกองทัพ โดยมุ่งหวังให้การพัฒนามีแนวทางที่เป็นเอกภาพ และจากผลการศึกษาค้นคว้าความคิดเห็นของชาวเขาในพื้นที่ตำบลป่ากลาง อำเภอปัว จังหวัดน่าน พบว่า ชาวเขายังขาดความรู้ความเข้าใจที่มีต่อโครงการอยู่มาก ทำให้การมีส่วนร่วมในโครงการของชาวบ้านอยู่ในระดับที่ต่ำ ทั้ง ๆ ที่ระดับการพัฒนาของชาวเขาในเขตตำบลป่ากลาง มีอยู่ค่อนข้างสูง เมื่อเทียบกับพื้นที่อื่น ดังนั้น หากคาดหวังให้ผลการดำเนินงานของโครงการประสบความสำเร็จมากกว่าที่เป็นอยู่ จำเป็นที่หน่วยราชการต่าง ๆ ที่รับผิดชอบในพื้นที่ต้องชี้แจง ประชาสัมพันธ์ หรือ ต้องดำเนินการเตรียมชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงการเตรียมชาวบ้านเพื่อรับการพัฒนาให้พร้อม โดยเน้นการประสานงานของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างมีประสิทธิภาพ ตามที่ Van Meter และ Van Horn (อ้างแล้ว, หน้า 12) พูดถึง

ปัจจัยที่ต้องนำมาพิจารณาในการนำนโยบายไปปฏิบัติในเรื่อง ผู้กำหนดนโยบายต้องคำนึงถึงแรงจูงใจ ประเพณีและวัฒนธรรมปฏิบัติ เป็นต้น

ประการที่สำคัญต่อมาก็คือ ในด้านความต้องการของประชาชนในส่วนของ การนำนโยบายไปปฏิบัติ พบว่า คำตอบของชาวบ้านที่เห็นว่ากิจกรรมของส่วนราชการตรงตามความต้องการเพียงร้อยละ 22 กิจกรรมที่มีทั้งตรงและไม่ตรง ร้อยละ 74.1 แสดงให้เห็นว่า กิจกรรมที่ตรงกับความต้องการของประชาชนเกิดขึ้นน้อยมาก ซึ่งย่อมต้องมีผลกระทบต่อผลสำเร็จของโครงการเป็นอย่างมากด้วย เพราะหากโครงการหรือกิจกรรมใดที่ชาวบ้านมีความต้องการแล้ว ย่อมส่งผลให้เกิดผลสำเร็จของการนำนโยบายไปปฏิบัติสูงมากขึ้นด้วย ดังนั้น หน่วยงานราชการต่าง ๆ จำเป็นต้องศึกษาถึงความต้องการของประชาชน รวมถึงการจัดอันดับความสำคัญของปัญหา ความพร้อมของชาวบ้านเสียก่อนที่จะลงมือดำเนินงาน ซึ่งจะทำให้ผลการดำเนินงานตามโครงการบรรลุผลสำเร็จ ตามนโยบายได้ดีขึ้น นอกจากนี้ เรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชน ยังส่งผลโดยตรงต่อความสำเร็จของโครงการอย่างมาก ดังนั้น กิจกรรมทุกอย่างควรที่จะให้เป็นเรื่องที่ประชาชนเป็นผู้นำและเป็นผู้คิดขึ้นมา มิใช่เป็นเรื่องที่รัฐกำหนดทุกเรื่องตามที่ อุดิน รัตพันธ์ ได้ให้แนวคิดไว้ (อ้างแล้ว, หน้า 14)

ประการสุดท้ายก็คือ ภายหลังโครงการสิ้นสุดลงในปี 2539 นี้ พบว่าชาวบ้านยังคงมีความต้องการให้มีโครงการเพื่อการพัฒนาในลักษณะเช่นนี้อีกต่อไป ซึ่งแสดงให้เห็นผลสำเร็จของการดำเนินนโยบายของรัฐอยู่ในระดับที่น่าพอใจ แต่การพัฒนาและการแก้ปัญหาของชาวเขาก็กังต้องดำเนินต่อไป และการกำหนดนโยบายของรัฐต่อการพัฒนาพื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ยังคงต้องคำนึงถึง สภาพปัญหาในแต่ละพื้นที่ ซึ่งย่อมแตกต่างกัน รวมทั้งสภาพของความต้องการพัฒนาที่แตกต่างกัน ซึ่งนโยบายด้านการพัฒนาพื้นที่ชาวเขานั้นมักมีลักษณะของการพัฒนาและการสงเคราะห์ควบคู่กันไป และที่สำคัญที่รัฐต้องพิจารณาถึงก็คือ นโยบายด้านการใช้ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นปัญหาที่สำคัญอยู่ในเวลานี้ ดังนั้น โครงการพัฒนาที่ดำเนินการเพื่อความต่อเนื่องจากโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำน่านนี้ ต้องกำหนดนโยบายให้ดำเนินการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม พร้อมกันไปจึงจะสามารถบรรลุผลสำเร็จด้วยดี ทั้งนี้ รัฐควรพิจารณาด้วยว่า ถึงเวลานี้ ปัญหาความมั่นคง โดยเฉพาะด้านการเมือง เงื่อนไขต่าง ๆ ที่อาจมีผลกระทบน่าจะมีน้อยลงหรือหมดลงไปแล้ว ดังนั้น เมื่อเข้าสู่ภาวะของการพัฒนาโดยปกติ นโยบายที่นำมาใช้ควรกำหนดในเรื่อง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เท่านั้น เพื่อมิให้ภาพความขัดแย้งด้านการ

เมือง ยังคงมีอยู่ต่อไป อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับชาวบ้านตำบลปากกลาง ได้แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงพื้นที่ลุ่มน้ำนาน ในความหมายของรัฐที่จะพัฒนาชาวเขาให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ขจัดความขัดแย้งทางด้าน สังคมและการเมืองที่เคยมีอยู่ในอดีต เพราะในที่สุดชาวเขาเหล่านี้ก็คือพลเมืองของประเทศ ไทยนั่นเอง และการศึกษาวิจัยนี้เป็นเพียงกรณีศึกษาหนึ่งที่จะควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติมอีกต่อไป

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University